

TARIXIY REALIYALARNI TARJIMA QILISHDA LINGVISTIK VA MADANIY EKVIVALENTLIK TUSHUNCHALARI

Panjiyeva Ro‘zixol Beknazar qizi

TerDu tayanch doktoranti

panjiyevarezixol@gmail.com

Tarjima jarayoni ko‘p qirralik va murakkab bir faoliyatdir. Bu faqat so‘zlarning ma‘nosini bir tildan boshqasiga o‘zgartirishdan iborat bo‘lmay, balki til va madaniyatlararo muloqotni o‘rnatish, kontekstual va pragmatik jihatlarni hisobga olishni ham talab etadi. Tarixiy realiyalarni tarjima qilishda esa yanada murakkab muammolar paydo bo‘ladi. Tarixiy realiyalar – o‘ziga xos tarixiy va madaniy kontekstda yuzaga kelgan tushunchalar bo‘lib, ularni boshqa tilga tarjima qilish nafaqat leksik, balki madaniyatlararo tafovutlarni hisobga olishni taqozo etadi. Ushbu dissertatsiya tarixiy realiyalarni tarjima qilish usullarini tahlil qilib, ularni tarjima jarayonida qanday yondashuvlar bilan samarali tarzda aks ettirish mumkinligini o‘rganadi.

Tarixiy realiyalar – bu o‘ziga xos madaniy va tarixiy kontekstdagi tushunchalardir, ular faqat o‘z davri va madaniyatida tushunarli bo‘lishi mumkin. Misollar sifatida, o‘zbek tilidagi "xon", "bek", "sadr" kabi tarixiy unvonlar va tushunchalar ingliz tilida to‘liq ekvivalentga ega bo‘lmasligi mumkin. Tarixiy realiyalarni tarjima qilishda muhim ahamiyatga ega bo‘lgan faktorlar orasida, ularning madaniyatdagi o‘rni va ta‘siri, til tizimidagi o‘ziga xosliklar va tilshunoslik tamoyillari mavjud.

Tarixiy realiyalarni tarjima qilishda bir nechta usullar qo‘llaniladi, har bir usul madaniyatlararo tafovutlarni yengish va original matnning maqsadiga moslashtirishni maqsad qiladi. Quyidagi usullar eng keng tarqalgan hisoblanadi:

1. **Ekvivalentlik yondashuvi**, tarjimonning tarixiy realiyaning aniq va to‘g‘ri tarjimasini topishga intilishidir.

Agar tarjima qilinayotgan tarixiy realiya o‘z tilida hamda madaniyatida mos tushadigan ekvivalentga ega bo‘lsa, bu usul qo‘llaniladi. Biroq, ba‘zida o‘zbek tilidagi

tarixiy realiyaning ingliz tilida to'liq ekvivalentiga topish mushkul bo'lishi mumkin. Masalan, o'zbek tilidagi "Shayx" so'zi ingliz tilida to'liq ekvivalentga ega bo'lib, bu so'zning ma'nosi, ahamiyati va madaniy konteksti ingliz tilida tushunarli bo'ladi.

2. Agar tarixiy realiya bir madaniyatda mavjud bo'lib, boshqa madaniyatda aniq ekvivalentga ega bo'lmasa, **adaptatsiya** usuli qo'llaniladi.

Bu usulda, tarjimon tarixiy realiyaning ma'nosini saqlab qolgan holda, uni yangi madaniyatga moslashtiradi. Bunda, o'zbek tilidagi tushuncha ingliz madaniyatidagi o'xshash tushuncha bilan almashtirilishi mumkin.

Misol uchun, o'zbek tilidagi "beka" so'zi ingliz tilida "lady" yoki "noblewoman" bilan almashtirilishi mumkin, agar bu tushuncha ingliz tilida aniq tarjimasi bo'lmasa.

3. Tarixiy realiyalarni tarjima qilishda **izohli tarjima** usuli ham juda keng qo'llaniladi.

Bunda tarjimon, o'zbek tilidagi tarixiy realiyaning ingliz tilida tushunarli qilish uchun qo'shimcha izoh berishi mumkin. Izohli tarjima yordamida tarixiy realiya haqida batafsil tushuntirish berish orqali o'quvchining tushunishini yaxshilash mumkin.

Masalan, "Xorazmshoh" kabi o'ziga xos tarixiy unvonni tarjima qilishda, tarjimon bu tushunchani qisqacha izoh bilan "a ruler of the Khorezm dynasty" tarzida tushuntirishi mumkin.

4. Ba'zan tarixiy realiya tarjimasi o'ziga xos tilda mavjud bo'lmagan tushuncha bo'lsa, **o'rnini bosish** usuli qo'llaniladi.

Bu usulda, tarjimon asl matndagi tushunchani boshqa, madaniyatga mos tushadigan tushuncha bilan almashtiradi. Bunda tarjimon original matnni butunlay o'zgartirmaydi, balki maqsadli tildagi o'quvchi uchun tushunarli va mos tushadigan variantni tanlaydi.

Masalan, o'zbek tilidagi "kengash" tushunchasini ingliz tiliga "assembly" yoki "council" sifatida tarjima qilish mumkin, chunki bu ingliz tilida keng tarqalgan tushunchalardir.

5. Agar tarixiy realiya maxsus yoki juda o'ziga xos bo'lsa, **transliteratsiya** usuli qo'llanilishi mumkin.

Bu usulda tarixiy realiya o'zbek tilining yozuv tizimidan ingliz tilining yozuv tizimiga o'tkaziladi, lekin tushunchaning ma'nosi o'zgarmaydi. Bu usul ko'proq o'ziga xos geografik nomlar, shaxsiy nomlar va madaniy tushunchalar uchun ishlatiladi.

Masalan, "Tashkent" yoki "Bukhara" kabi shahar nomlarini transliteratsiya qilishda o'zgarishsiz qoldirish mumkin.

Tarixiy realiyalarni tarjima qilishda pragmatik jihatlar ham katta ahamiyatga ega. Tarjimada pragmatik aspektlar, o'zbek va ingliz tillaridagi madaniyatlararo tafovutlar, o'quvchining madaniy va tarixiy bilimlari, va tarjimaning muloqotga moslashishi kabi omillarni o'z ichiga oladi. Pragmatik yondashuvlar yordamida tarjimon nafaqat tilni, balki uning ijtimoiy va madaniy o'ziga xosliklarini ham hisobga olishga harakat qiladi.

Xulosa

Tarixiy realiyalarni tarjima qilish usullari tarjimonning tilni to'g'ri va aniq tarjima qilishdagi ustaligini va madaniyatlararo tafovutlarni yengishdagi mahoratini talab qiladi. Tarjimonlarning adaptatsiya, ekvivalentlik, izohli tarjima, o'rnini bosish kabi usullardan foydalanishlari orqali tarixiy realiyalarni samarali tarzda tarjima qilish mumkin. Ushbu usullar tarjimadagi noaniqliklarni kamaytirishga va original matnning maqsadini saqlashga yordam beradi. Tarjimonlarning pragmatik yondashuvlari esa, tarixiy realiyalarni madaniyatlararo kontekstdan kelib chiqib samarali tarzda etkazishda asosiy rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xo'jayev O. *Tarjima Nazariyasi va Amaliyoti*. O'zbekiston Nashriyoti, 2012.
2. Sodiqova D. *Madaniyatlararo Muloqot va Tarjima*. Fan Nashriyoti, 2020.
3. *O'zbek Tilining Izohli Lug'ati*. O'zME Nashriyoti, 2008.
4. Rasulov M. *Tarjima Asoslari: Nazariya va Amaliyot*. Toshkent, O'zbekiston, 2015.
5. Jo'raqulov Sh. *Lingvistik Tarjima Nazariyasi*. Toshkent, Universitet Nashriyoti, 2018.

6. Qodirov M. *Tarjima va Tarjimashunoslik: Nazariy va Amaliy Masalalar*. Toshkent, Akademnashr, 2019.
7. Bassnett, Susan. *Translation Studies*. Routledge, 2002.
8. Catford, J. C. *A Linguistic Theory of Translation*. Oxford UP, 1965.
9. Nida, Eugene A., and Charles R. Taber. *The Theory and Practice of Translation*. Brill, 1969.